

видом новаційного. Людиною тоталітарного суспільства є одновимірна, від сили, двовимірна істота, закапсульована в саму себе. Людиною демократичного суспільства є багатовимірна істота, відкрита, як соціуму, так і собі.

Загроза тоталітаризму існує і понині, допоки суспільство не пододало продукування маловимірних істот, що є запереченням суб'єктності людини-громадянина.

УДК 1:316. 1-47.44 (043.3)

САМООРГАНІЗАЦІЯ НАЦІЇ ЯК ПОДОЛАННЯ РУДИМЕНТІВ ПОСТТОТАЛІТАРНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Юлія Каралаш,

*аспірантка кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Висвітлено низку ментальних особливостей та цінностей українців, що є глибинною першопрчиною негативних тенденцій в суспільстві та перешкодою у вирішенні системних проблем. Запропоновано розглядати первинний етап самоорганізації нації як внутрішню роботу індивіда з переоцінки своїх цінностей, орієнтуючись на надіндивідуальні цінності та велику спільну мету – консолідовану державу, здатну ефективно відповідати на виклики сучасності.

Ключові слова: ментальність, рудименти посттоталітарної ментальності, патерналізм, ініціативність, надіндивідуальні цінності, самоорганізація.

It is highlighted a number of mental characteristics and values of Ukrainians, which is a deep root cause of negative tendencies in society and an obstacle to solving its systemic problems. It is proposed to consider the primary stage of the nation's self-organization as the internal work of the individual in re-evaluating his values, focusing on the supra-individual values and the great common goal - a consolidated state, capable of effectively responding to the challenges of the present.

Keywords: mentality, rudiments of post-totalitarian mentality, paternalism, initiative, supra-individual values, self-organization.

Деіндустріалізація, депопуляція населення та деградація освітнього й професійного потенціалу людського ресурсу – чи не єдині негативні тенденції в сучасній Україні, які спостерігаються уже майже тридцять років незалежності. Як констатує український соціолог М. Шульга, «майже три десятиліття існування новітньої української держави демонструють нездатність не тільки рухатись уперед, а й утримати ті позиції серед держав, які були у країни в час проголошення незалежності. До цього часу держава не спромоглася навіть досягнути ВВП рівня показника 1990 р. За рівнем доходів населення вона опинилася на останньому місці серед країн Європи» [7, с. 7]. Перманентна криза в Україні набуває всеосяжного, системного характеру. Її особливістю є те, що вона не може бути подолана шляхом безпосереднього вирішення поточних проблем, адже вирішення одних може призвести до загострення стану інших; а також те, що «не тільки прояви зміщуються від економічного вектора до ціннісного, а й пошук розуміння сутності та напрямів виходу [з системної кризи] переходить у площину філософської думки» [5, с. 9].

В таких умовах соціально звернується до аналізу фундаментальних першопрчин економічного, соціального, політичного та інших вимірів системних проблем в Україні, тобто тих цінностей, які є квінтесенцією внутрішніх ментальних осо-

близькостей, притаманних кожній нації та основою самоорганізації. «Національна ментальність проявляється у домінуючому настрої спільноти, характерних особливостях світосприйняття, системі моральних вимог, норм, цінностей і принципів виховання, у формах міжособистісних взаємовідносин, в конкретних фактах самоорганізації нації та її консолідації тощо» – зазначає український філософ М. Козловець [3, с. 184]. І хоча формування специфічного менталітету відбувається протягом усієї історії існування народу, втім чи не найсуттєвіше на нашій ментальності позначилось перебування українців у складі тоталітарної держави у ХХ столітті. Тоталітарна система передбачає адміністративний контроль до дрібниць та втручання в усі сфери життя громадян, що робить їх буття наперед визначеним та передбачуваним у довгостроковій перспективі.

Перебування поколінь у тоталітарній системі зумовило формування таких рис ментальності, які в тій чи іншій формі спостерігаються й досі і котрі можна позначити як рудименти посттоталітарного режиму. Серед них ключовими є низка особливостей, що перешкоджають вирішенню системних проблем та розбудові успішної державності. В першу чергу це утриманські настрої як протез цінностей, що виражений у цілому спектрі очікувань і навіть вимог від держави: «У суспільствах з невисоким рівнем життя, до яких належить Україна, виникає небезпека підміни системи цінностей споживчими потребами та вподобаннями. За таких умов виникає відчуття постійного невдоволення власним життям, заниження самооцінки та масового поширення утриманських настроїв в суспільстві» – йдеться у колективній монографії Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України [5, с. 13].

Доповнює ці настрої характерний інфантізм, тобто незрілість дорослого населення, що виражений, перш за все, у такому глибокому ментальному феномені, як «негативний індивідуалізм». Як справедливо зауважує М. Козловець, «...індивідуалізм в Україні не відбувся в формі позитивного самоствердження особистості. На відміну від країн Заходу, на українському ґрунті набув поширення «негативний індивідуалізм», що залишив людину наодинці з власними проблемами, і котрий змушує її бачити в інших небезпеку і відчувати відчуженість від суспільства» [4, 243].

Безпосереднім причинно-наслідковим зв'язком пов'язані з ними такі явища, як громадянська безвідповідальність та відсутність інтересу до публічних справ у широких верств населення, тобто соціальна і політична апатія як фактична відсутність впливової громадянської участі та громадянських ініціатив в суспільних процесах. З цього приводу М. Шульга застерігає: «Тривогу викликає вкрай низький рівень відповідальності громадян країни за все, що знаходиться поза межами їхнього вузького кола соціального спілкування. Особливо тривожить те, що вкрай низькою є відповідальність особистості за стан справ у суспільстві загалом. Така ситуація загрожує самому існуванню суспільства як цілого» [7, с. 9].

Апатія до участі у публічній сфері, сфері відповідальності індивіда як громадянина, що клеймувалася ще за часів Античності, де таких осіб називали «ιδιώτης», створює проблеми для розбудови громадянського суспільства та місцевого самоврядування, які є функціональною протиположністю та реальним обмеженням тоталітарності державного контролю. Так, Х. Арендт слушно зазначає: «Інтелектуальна, духовна й художня ініціатива настільки ж небезпечна для тоталітаризму, як і бандитська ініціатива юрби, і обидві вони небезпечніші для нього, ніж проста політична опозиція» [1, с. 389].

Загалом вплив вкрай небажаних рудиментів посттоталітарної ментальності на процеси суспільного розвитку визначається як патерналістські очікування «змін згори». Це блокує здатність самостійного прийняття рішень, особисту свободу та відповідальність, прояв творчої ініціативи як здатності до позитивних змін соціально-політичного життя, тобто ідентифікацію індивідом себе як господаря свого життя.

Вирішення конкретних проблем державного розвитку, які зумовлені рудиментами посттоталітарних ментальних особливостей українців, спорадичним впливом зовнішніх факторів видається проблематичним. Натомість, необхідні докорінні зміни за рахунок власної діяльності – самоорганізації як зміни системи соціальних відносин, того соціального середовища, в яких виховується громадянин. «Якщо в суспільстві відбуваються певні зміни, – зазначає дослідник суспільної самоорганізації В. Будз, – то насправді змінюється не політика чи економіка, мораль та право, геополітика чи цивілізаційні норми, ідеології та культури, а емоції, почуття, уподобання, ідеї та цінності, якими починає володіти, переживати чи які починає втрачати людина, велика або мала суспільна група. ... Найбільш вагомим структурним антропологічним елементом у цьому контексті виступають цінності, які можна тлумачити як єдність усіх антропологічних якостей. ...У такому аспекті цінності є вираженням всієї сукупності людських потреб, інтересів, мотивів, смислів, світогляду і можуть вважатися панантропологічними феноменами, поза якими не існує жодних альтернативних чинників самоорганізації суспільного буття» [2, с. 16]. Тому першим кроком самоорганізації повинна стати зміна індивідом самого себе через переоцінку своїх цінностей – шляхом власної перебудови на користь цінностей, відповідних для досягнення зрозумілої і високої спільної мети. Відтак, правомірно підкреслює М. Козловець, «головним засобом подолання негативних рис та деформацій української ментальності повинна стати реалізація великої спільної мети – побудова суверенної, соборної і демократичної України» [3, с. 187].

Орієнтирами цього «першого кроку» самоорганізації нації повинні стати ті цінності та цілі, що сприятимуть не лише подоланню рудиментів посттоталітарної ментальності, а й формуванню тієї ментальності, що сприятиме здатності нації до солідарності та консолідації в умовах необхідності відповіді на глобальні та локальні загрози.

Втім, в різноманітних формах руху до інтеграції та консолідації існує загроза колективізму. При цьому слід пам'ятати, що колективізм може виражатися як розмиття особистості, уніфікація індивідуальних особливостей для механістичного злиття в штучні колективи. Така колективність власне характерна для тоталітарних режимів, де відбувається масовізація особистості, її деградація. Відтак, однією з фундаментальних цінностей повинна стати Особистість, індивід, його свобода, відповідальність та освіченість як обов'язкова основа для орієнтації на цінності колективу, без якої цей колективізм буде редукованим до безликих мас. За таких умов колективізм набуває якісно нових рис, виступає як системна сукупність цінних для колективу та його цілей індивідуальних якостей, а їх єдність постає як емергентність системи цінностей [6]. Такий колективізм постає як цивілізований, як наявність в особі надіндивідуальних цінностей громадянського суспільства, котрі з особистої сфери, обмеженої цінностями приватної власності та родинних зв'язків, виходять в публічну сферу, де з сукупністю індивідів відбувається не уніфікація, а універсалізація, що постає як органічна єдність особистісної різноманітності, як артикуляція того загального, що є цінністю для всіх – гідного життя і можливості ініціювання суспільних змін, вільного самовираження особистості в соціально корисній спорідненій праці.

Це можливо не в ситуації вибору між індивідуалізмом та колективізмом, а при поєднанні двох цивілізаційних цінностей в єдину, емергентну систему – надіндивідуальні цінності. Вони виступатимуть, таким чином, як основа національної ідентичності, спрямованої в майбутнє. Цивілізаційний розлом, в якому знаходиться Україна, між індивідуалістичним Заходом і колективістським Сходом, заповнений їх синтезом – надіндивідуальними цінностями, повинен стати нашою стратегічною перевагою в поверненні державі суб'єктності та регіонального лідерства у Східній Європі. Тільки з фундаментальними змінами – як на рівні характерної ментальності всього народу, так і на рівні індиві-

дуальної свідомості, – вираженими в зміні цінностей і цілей, можливі докорінні зміни в стані суспільства, його соціальної організації та еволюційного розвитку. Здійснення громадянами переоцінки цінностей без зовнішнього впливу, лише своїми силами, орієнтуючись на надіндивідуальні цінності та спільну мету, і є самоорганізацією нації як подоланням основного рудименту посттоталітарної ментальності – патерналізму українців.

Література

1. Арндт Х. Джерела тоталітаризму. Київ : Дух і Літера, 2005. 584 с.
2. Будз, В.П. Панантропологічна парадигма суспільної самоорганізації. Вісник Львівського університету. Серія філософські науки, №23, 2019. С. 12 – 18.
3. Козловець М. А. Державотворення у контексті ментальності українців, або Філософія національного мазохизму. Практична філософія, №3 (69), 2018. С. 181 – 198.
4. Козловець М. А. Процеси державотворення у контексті ментальності українців. Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі: Всеукраїнська науково-теоретична конференція з міжнародною участю, 23 листопада 2015 року [матеріали тез та виступів]. Житомир: Євенок О. О., 2015. С. 239 – 245.
5. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції (колективна монографія) / відпов. за випуск Л. М. Черенько, О. В. Макарова; за ред. Е. М. Лібанової. У 2-х томах. (Т. 1). К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, 2012. 436 с.
6. Малюта, А. Н. Гиперкомплексные динамические системы. Львов, Вища школа, 1989. 120 с.
7. Шульга М. Збій соціальної матриці. Монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2018. 284 с.

УДК 94 (477)

ТРАНСФОРМАЦІЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПРІОРИТЕТІВ В УМОВАХ УТВЕРДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ЦІННІСНО-ОРІЄНТАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ (1920-1930 РР.)

Алла Киридон,

*доктор історичних наук, професор, директор Державної наукової установи
«Енциклопедичне видавництво»*

Аналізується трансформація світоглядних пріоритетів населення в парадигмі відносин держава-церква-суспільство 1920-1930-х рр. в умовах утвердження радянської ціннісно-орієнтаційної системи. Акцентується увага на утвердженні нових маркерів та своєрідних ментальних кодів ідентичності суспільства доби зародження тоталітаризму.

Ключові слова: *тоталітаризм, релігія, церква, суспільство, держава, ментальність, ідентичність.*

The transformation of the worldview priorities of the population in the paradigm of state-church-society relations of the 1920s and 1930s in the conditions of the establishment of the Soviet value-orientation system is analyzed. Attention is focused on the approval of new markers and peculiar mental codes of identity of the society of the birth of totalitarianism.

Keywords: *totalitarianism, religion, church, society, state, mentality, identity.*

Комплекс проблем сучасного суспільства спонукає до глибокого дослідження та осмислення підґрунтя соціальних процесів. Кардинальні реформи – це завжди фундаментальні зміни основ життя народу, пов'язані з його ціннісними орієнтаціями, уявленнями, нормами, сталими переконаннями й стереотипами. Зміна контексту уможливає виникнення нових смислів в пізнавальних